

Моріак Франсуа

Біографія

МОРИАК, Франсуа (Mauriac, Francois — 11.10.1885, Бордо — 01.09.1970, Париж) — французький письменник, лауреат Нобелівської премії 1952 р. Моріак народився в сім'ї заможних бордоських буржуа. Його предки по материнській лінії були комерсантами, а з боку батька — розбагатілими фермерами, землевласниками. Мати Моріака залилася вдовою з п'ятьма дітьми, коли майбутньому письменникові не виповнилося й двох років. У Бордо, з трьома братами та сестрою, Моріак прожив до двадцяти років. Брати стали адвокатом, лікарем, священником. Моріак вступив в університет, який закінчив у ступені магістра з літератури. Потім він переїхав у Париж, вступив у Школу істориків-архівістів, та невдовзі покинув її, захопившись поезією. Ні замолоду, ні у зрілі роки Моріак не прагнув до службової кар'єри. Не любив він і мандрувати, жив то в Парижі, то у своєму маєтку Молагар, неподалік від Бордо. Був одружений, його син Клод Моріак також став відомим письменником.

Відсутність батька та виховання релігійною матір'ю у замкненому родинному колі Моріак вважав важливим фактором свого становлення. Проблеми гріха та благодаті, спокус духу та плоті хвилювали його з юних літ і відобразилися вже у першій поетичній збірці "Молитви" (букв.: "Руки, складені для молитви" — "Les mains jointes", 1909). Про поета схвально відгукнувся Г. Алоллінер. Серйозну статтю про збірку написав М. Баррес, обдарований письменник-"грунтівець", чий вплив Моріак охоче визнавав. Після першої збірки з'явилася й наступна — "Прощання з отрочеством" ("Adieu a l'adolescence", 1911).

У ранніх збірках автор пов'язаний з традицією "католицьких поетів", яку він долає в книгах віршів "Грози" ("Orages", 1925) та "Кров Атіса" ("Sang d'Aty", 1940), де відчутний язичницький, тілесний первень. Поезія Моріака справила посутній вплив і на прозу, яка помітно її відтіснила. Славу як романіст Моріак встиг зажити ще до війни, видавши романи "Дитя під вагою ланцюгів" ("L'Enfant charge de chames", 1913) і "Патриціанська тога" ("La robe pretexte", 1914).

Перша світова війна вирвала письменника із замкнутого світу. Моріак був звільнений від призову до війська за станом здоров'я, але після тривалих клопотів він домогся зарахування у загін Червоного хреста й служив санітаром у Франції та Греції, в Салоніках. Події ці не знайшли безпосереднього відображення ані в його віршах, ані в романах. Лише в публіцистиці Моріак висловив своє неприйняття насильства, особливо його крайніх форм. У період війни в Іспанії він рішуче засудив фашизм: "З 1936 року я відкрито виступав проти Франко". І коли Моріак свідчив, що "не зраджував більше цієї лінії", він міг мати на увазі й публікацію у підпільному видавництві "Minuit" антифашистської брошури "Чорний зошит" ("Le carrier Noir"), і протест проти американської агресивної політики на Сході, і критику радянського режиму.

На схилку життя письменник зізнавався, що ранковий запах свіжої друкарської

фарби від газет завжди викликає в нього трепет. Його щоденники ряснують іменами державних діячів, згадками про європейські події, критичними зауваженнями на адресу народів і урядів. Через сотні і тисячі сторінок "щоденників", "інтимних нотаток", "блокнотів", "мемуарів" намагається Моріак проповідувати свої політичні й моральні погляди, впливати на суспільну опінію, а отже, й на долю Європи. Звідси бере початок прагнення протистояти декадансу, відродити смак до героїки, що спричинює з'яву таких книг, як "Шарль де Голль", де французький президент підноситься на один п'єдестал з Жанною д'Арк і стає своєрідним символом національного самоусвідомлення.

Але навіть в есе, ускладнених політичною думкою, головною турботою Моріака залишається аспект моральний. На відміну від багатьох сучасників, Моріак не довіряв суспільному прогресу і тому, що революція може змінити природу людини. В есе, присвячених релігійній "психології" — "Життя Расіна" ("Vie de Racine", 1928), "Роман" ("Le Roman", 1928), "Бог і Мамона" ("Dieu et Mammon", 1930), "Страждання та щастя християнина" ("Souffrance et Bonheur du chretien", 1931), "Життя куса" ("Vie de Jesus", 1936), "У що я вірю" ("Ce que je crois", 1962), — шлях спасіння Моріак вбачає в любові, прощенні, божественній благодаті. Однак стосунки Моріака з релігією склалися непросто. Його символ віри сформувався під впливом філософії Б. Паскаля і забарвлений відтінком ересі. Письменник схиляється то до моральної безкомпромісності янсеністського вчення, що тривожило колись сумління улюбленого Расіна, то до т. зв. "модернізму", що намагався примирити догмати релігії із сучасними науковими уявленнями. Знайомство з філософом Ж. Марітеном більш особистісним чином наблизило його до неотомізму, однієї із найвпливовіших течій католицької філософії, хоча сам Моріак заперечував свою належність до будь-яких філософських доктрин.

Зближення у 20-х рр. із групою "Нувель Ревю Франсез", що збирала письменників довкола однойменного журналу, не похитнуло християнсько-ліберальних поглядів Моріака, хоча змусило знову замислитися над романною технікою, звернувшись до досвіду не лише великих попередників — О. де Бальзака, Г. Флобера, але й сучасників — М. Пруста, А. Жіда, Р. Мартена дю Гара. Звернення це ніколи не мало характеру наслідування. Навпаки, вже у 20-х рр. у Моріака складається особливий тип роману, що втягує в орбіту впливу таких значних митців, як Ж. Бернанос та Ж. Грін. Дія у М. найчастіше розгортається в пласкому понурому краї, овіяному звідусіль вітрами, які підхоплюють і відносять від океану вглиб суші дрібнесенький кварцовий пісок. Так утворюються Великі Ланди, земля терплячих фермерів-здольників, укрита рівними рядами сосон та виноградників. Єдиним великим містом на цьому березі рибалок і пастухів століттями залишався Бордо. Це батьківщина Моріака "Бордо — моє тіло і моя душа, його будинки та вулиці — події мого життя", — сказав сам письменник, підкреслюючи ту глибоку внутрішню єдність, яка пов'язувала його з цими краями. У вік далеких подорожей і невимовного потягу до нових вражень Моріак утверджує радість спілкування з рідною природою, вважаючи "потяг де зміни місць" радше ознакою

духовної нестійкості. Моріак зізнавався, що може писати лише про людей, котрі живуть поряд роками та десятиліттями, чії будинки, розташування кімнат, начиння та запахи передпокою знайомі йому з дитинства. Подорожні свідчення видаються йому поверховими та легковажними, тоді як між землею, що породила людину, та нею самою існує міцний внутрішній зв'язок.

Люди, фатально роз'єднані своїми корисливими помислами та потаємними гріхами, віднаходять, завдяки природі рідного краю, в собі риси, які зближують їх, чи, точніше кажучи, той ґрунт, на якому можливе зближення. Так утворюється перше коло моріаківської оповіді. Ланди — не лише його тло і навіть не лише його вічний сюжет, хоч і перше і друге справедливо і неодноразово зауважувалося критикою Ланди для Моріака — природне буття, без якого неможливе збереження духовного первня.

Крім цього першого, є ще й друге коло. Усі твори Моріака, аж до його останнього, передсмертного "Підлітка минулих часів" (1969), близькі де жанру сімейного роману. Працюючи в цьому старовинному жанрі, підкріпленому у Франції потужною традицією Е. Золя, Моріак вже у 20-х рр знайшов свій, особливий кут зору, змусив говорити про моріаківський тип роману та про специфічно моріаківського персонажа, хоча тут не обійшлося без докорів щодо певної одноманітності фону та сюжету. Після роману "Поцілунок прокаженому" ("Le Baiser au lèpreux", 1922; з'явилися відразу два романи: "Праматі" ("Genitrix", 1924) та "Вогняний потік" (1924), а потім низка інших, з яких найзначнішими є "Тереза Дескейру" ("Therese Desqueyroux", 1927), "Гадючник" ("ht posud se viperes", 1932), "Таємниця Фронтенака" ("Le Mystere Frontenac", 1933), "Кінець ночі" ("La Fin delanuit", 1935), "Дорога в нікуди" ("Les Chemins de la mer", 1939), "Фарисейка" ("La Farisienne". 1941), а також повість "Мавпочка" (1951). Знайдена тема — стосунки в буржуазній родині з бордоських Ланд — здавалася невичерпною. Юнг дівчина виходить заміж за карлика "прокаженого", оскільки його родині потрібен спадкоємець Бідна гувернантка одружує на собі безвольно; юнака, здобувши піррову перемогу над його матір'ю. Молода жінка щодня збільшує чоловікові дозу ліків, повільно вбиваючи його. Старий адвокат напередодні смерті вступає в сутичку з дітьми через спадок. Через гроші сваряться колишні подруги, розладнується весілля їхніх дітей. Мати ладить сина за доньку заможного сусіда, а він закохується в продавщицю із сумнівним минулим.

Обмеживши сферу зображення рамками родини, Моріак природно змушений підкоритися законам розвитку сюжету, де персонажі співвіднесені один із одним передусім за родинною ознакою. Моріак вважав, що родину можна розглядати як мікросвіт, мікровсесвіт, де виявляються "найгірші інстинкти", трапляються свої війни, здобуваються перемоги і, поєднавшись в ім'я любові, люди "віддаються ненависті". Лише в публіцистиці Моріак згадує про ті незапам'ятні часи, коли сім'я, складаючись сама, цементувала націю. Але при цьому родина — які б війни не перекочувались через неї — постає у свідомості Моріака як щось тривке, непорушно складене. У моріаківському романі це "живі тюремні ґрати з ротів, вух, очей", але й поза межами цієї клітки людське існування уявляється йому немислимим. І річ не лише в тому, що

сім'я необхідна людям як опора в дитинстві чи в слабкості, але й у тому, що самотність, "позасімейність" відразу ж ставлять людину в становище морального вигнанця. Так, випущена, врешті, на свободу Тереза відчуває, "що варто їй трохи довше посидіти нерухомо, як довкруг неї здійснюється темний вир, непевне хвилювання, так само як потяглися б до неї мурахи та позбігалися пси, коли б її тіло лежало, нерухомо простягтись, серед пісків південних Ланд". Її ніч у Парижі ще похмуріша та безнадійніша, ніж в аржелузькому загумінку. Побит буржуазної родини поганий, але одночасно у Моріака це звичний, споконвічний і для багатьох людей нормальний уклад. Більше того, побут і буття постають у нього в органічному зв'язку. Подробиці, деталі, дрібниці життя наділені в цьому контексті особливою вагомістю. Пристрасть Моріака до деталей, перенасиченість ними прози письменника, їхній надмір створюють у романах Моріака специфічну атмосферу тієї особливої задухи, яка буває в кімнатах, загромождених речами, власники яких звикли до нерухомого життя.

Специфіка реалізму Моріака полягає у тому, що цією картиною він не обмежується. Намагаючись вибратися з полону окремішнього та повсякденного, він стверджує певні істини як постійні, навіть вічні. "Я метафізик, котрий працює на конкретному матеріалі", — точно визначив Моріак сутність свого методу. "Конкретний матеріал" тут — бордоські Ланди і побит буржуазної родини. Метафізичне ж його осердя — "конфлікт Бога та людини в релігії, конфлікт чоловіка та жінки в коханні та конфлікт людини із самою собою". У цій тріаді її частини нерозривно пов'язані. Стверджуючи, що "любов — Бог і Бог — любов", М. замикає першу й останню ланки ланцюга. Усе, що протилежне любові, протилежне у нього й релігії і зазнає рішучого осуду. Егоїзм, скупість і навіть байдужість, апатія, в'ялість сприймаються як нестача тепла, любові й, отже, як гріх. Шкільний учитель Бордас ("Мавпочка") відмовився приділити увагу нещасній дитині, не запобіг її смерті, "пригрів якимось увечері, а вранці вигнав, як прибудного пса", й тому винен у порушенні людського та професійного обов'язку, адже "вчитель — той, хто настановляє, той, хто вчить, хто пробуджує людське у людині". Значно серйознішим за юридичний злочин є для Моріака злочин по совісті. Саме із цих позицій він протиставляє офіційному суду над Терезою інший, моральний суд.

Соціальні закономірності, які спостерігає Моріак, уявляються йому порушенням вищих моральних законів. І внутрішня структура моріаківських персонажів до певної міри протилежна логічному зчепленню, що демонструє як залежність особистості від соціального середовища, так і можливості її активної діяльності.

Люди для Моріака схожі на розлогі, пустельні палаци, власники яких займають лише декілька кімнат і ніколи не зазирають у бічні прибудови. Більше того, у ці прибудови небезпечно зазирати. Один із небагатьох привабливих персонажів Моріака, абат Калу з роману "Фарисейка", настійливо повторює своєму вихованцеві: "Ніколи не слід втручатися у чуже життя всупереч бажанню людей... І ніколи не слід відкривати двері ані в їхнє друге, ані в третє життя, відоме лишень одному Господу Богу..." Так у поетиці Моріака виникає уявлення про людину як про істоту таємничу, багатоповерху, нерозгадану, що призводить на практиці до відтворення підтексту.

Відштовхнувшись від реалістичних описів якого-небудь Мальтаверна чи Бальзака, заземливши сюжет, Моріак потім заводить оповідь у глибини глибин. Це надає прозі певної хисткості. У товщі повсякденного буття він шукає властивості, що дозволяють зблизити прозу та трагедію і досягнути на цьому шляху нових естетичних ефектів.

Моріаківський роман, у якому вчинки героїв не зводяться до домінуючого інтересу, але мають чимало, нерідко взаємовиключних, мотивів, роблять його форму діалогічною, такою, що передбачає рухомість авторської точки зору. Письменник не вважає себе верховним суддею персонажів і подій, але радше їхнім учасником, що визнає можливість розмови чи навіть суперечки зі своїм героєм. Звідси й з'ява у романах Моріака двійників і парадоксальні дефініції. Так, персонаж "Дороги в нікуди" названий "гадиною-жертвою". Але "гадина-жертва" і Тереза Дескейру, отруйниця чоловіка і в'язень провінційної родини, і адвокат у "Гадючнику", і "підліток" з останнього роману. Звідси ж і найважливіший стильовий прийом Моріака — невласне-пряма мова, коли автор, втрутившись у роздуми героя, виступає з ним заодно, подекуди підмінює його й дозволяє собі сказати: "Тереза — це я" у тому самому сенсі, в якому Г. Флобер говорив про мадам Боварі: "Емма — це я".

Принцип ідеалізації чужий поетиці Моріака. Він не лише не поділяє своїх персонажів на "добрих" і "поганих", але вважає небезпечним подібний підхід взагалі. Змішання барв не є наслідком нерозбірливості письменника чи відсутності у нього чітких моральних критеріїв. За Моріаком, усвідомлення людиною своїх чеснот, а затим і непогрішимості, святості призводить до того, що серце її черствіє, вона втрачає здатність до співчуття, а отже, впадає у значно важчі згрішення, ніж ті, які вона засуджує. Так у Моріака виникає тема релігії фарисейської, близької до фетишизму, яка небезпечніша за невір'я. У романі "Фарисейка" письменник створює один зі своїх найкритичніших образів — Бріжіт Піан, котра вважає, що властиве її натурі прагнення в усьому шукати кружних шляхів і, в підсумку, сіяти зло походить від самого Господа Бога.

У щоденниках та есе М. гірко нарікає, що в епоху машинного прогресу навіть пристрасть не захоплює по-справжньому юнака, котрий виділяє їй у житті небагато місця. Символом сучасної цивілізації уявляється йому якась молода жінка, котра на питання про расінівську "Федру" лише стенає плечима: "Скільки розмов через дрібниці". І Тереза Дескейру, котра турботливо схиляється над ліжком хворого чоловіка, аби, збільшуючи дозу ліків, повільно вбити його, не мучиться докорами сумління. Нею керує цікавість, щоправда, небезпечна, — і це все. Але й жахлива цікавість Терези не робить її монстром в очах письменника. Зло в Моріака, як і в інших метафізиків, котрі зазнали впливу католицької філософії, — не сутність, а її відсутність, нестача головних моральних цінностей, ураження духовної сфери — віри, совісті, любові. В авторському вступі, який супроводить роман, Моріак стверджує, що хотів би, щоби страждання привели Терезу до Бога і щоб вона стала гідною "імені святої Локусти", хоча багато з тих, хто вірить у "спокуту грішних і страждених душ, стали б тоді кричати про блюзнірство".

Спроби Моріака знайти вихід із ним же накресленого кола відображаються не лише на внутрішній структурі персонажа, а й на особливостях фабули його романів. Сюжет у Моріака продовжує відігравати важливу роль і як засіб створення образів, і як спосіб вираження авторського погляду на світ. Уникнути того загального процесу послаблення сюжету, що властивий для західного роману останніх десятиліть, Моріак до певної міри дозволяє акцентування авантюрного елемента. Моріаківська авантюра завжди обертається злочином. Мотиви злочинів, утеч, переслідувань, самогубств зустрічаються в усіх романах письменника, роблячи, на перший погляд, їхні сюжети винятковими випадками. Але Моріак всіляко підкреслює саме буденність цих злочинів, порушуючи навіть єдність дії і відводячи від основного стовбура бічні відгалуження. Букетом романів називали критики "Дорогу в нікуди", однак "букетом романів" є й "Підліток минулих часів".

Не лише проблематика, але й форма моріаківського роману викликає гострі суперечки Ж. П. Сартр, дорікаючи Моріака за авторську присутність в оповіді та "втручання" в життя героїв. заявив, що Моріак навіть не романіст. Останнім часом виникло особливе зацікавлення релігійними есе Моріака.

В Україні окремі твори Моріака переклали Д. Паламарчук і С. Пінчук. З. Кірнозі